

KATARZYNA HODOR*

ZIELEŃ I OGRODY W KRAJOBRAZACH MIAST (CZ. 1, DO XVIII W.)

GREENERY AND GARDENS IN CITY LANDSCAPES (PART 1, SINCE XVIII CENTURY)

Streszczenie

Zieleń miejska stanowi szeroką i zróżnicowaną tematykę z zakresu sztuki ogrodowej i architektury krajobrazu. Jej początki związane są z powstawaniem pierwszych układów urbanistycznych. Przez kolejne epoki przyjmowała różnorodne rozmiary, funkcje, kształty – zarówno geometryczne, swobodne, jak i złożone, stanowiąc istotny element struktury przestrzennej, estetyki i kompozycji miast. W pracy podjęto próbę przedstawienia sposobu wprowadzania zieleni miejskiej do przestrzeni urbanistycznych w wielu skalach. Prócz całościowego chronologicznego zestawienia, ukazana została różnorodność zieleni występującej wewnątrz historycznej zabudowy.

Słowa kluczowe: zieleń miejska, ogrody, sztuka ogrodowa, tkanka urbanistyczna miasta

Abstract

City greenery constitutes a wide and varied subject regarding garden art and landscape architecture. Its beginnings are connected with emergence of first urban systems. Across centuries it adopted various sizes, functions, shapes – both geometrical, casual and complex, as an important element of spatial structure, aesthetics and composition of the cities. This work attempts at presenting the method of introducing city greenery into urban spaces on many scales. Apart from a holistic, chronological specification it presents the variety of verdure existing beside the streets, inside historical buildings.

Keywords: city greenery, city verdure, gardens, garden art, urban tissue of the city

* Dr inż. arch. Katarzyna Hodor, Zakład Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych, Instytut Architektury, Politechnika Krakowska.

1. WSTĘP

Komponowanie zieleni w miastach towarzyszyło rozwojowi urbanistyki w różnym stopniu, w różnej stylistyce i nasileniu. Podział tych przestrzeni można rozważać pod względem dostępności, funkcji, stylu i charakteru¹ oraz lokalizacji. Ewolucja obszarów, sposób ich kształtowania ulegał zmianom, począwszy od starożytności przez kolejne epoki i style. Świadomie wprowadzane do miast ogrody podkreślały prestiż możnych, towarzysząc rezydencjom, świątyniom. W starożytności wyniki tych przemian związane były z podążaniem w kierunku kontaktu z przyrodą, wykorzystując lub adaptując elementy naturalnego środowiska. W średniowieczu główną przyczyną pojawiania się zieleni w miastach była funkcja oparta na uprawach. W czasach nowożytnych coraz śmielej komponowano struktury urbanistyczne, zarówno w renesansie, jak i w formach rozbudowanych monumentalnego baroku. Zakładano wielkoprzestrzenne ogrody, znakomicie połączone z urbanistycznymi rozwiązaniami, ważnymi traktami komunikacyjnymi stawały się zielone bulwary i promenady. W konsekwencji następowało świadome kreowanie oparte o potrzebę podnoszenia prestiżu oraz kształtowania przyjaznych człowiekowi obszarów.

Zieleń i ogrody w mieście podlegają złożoności typologicznej. Według definicji ogród to miejsce, w którym znaleźć można cechy charakterystyczne dla danej epoki, funkcji i treści. Przeznaczone do uprawy roślin, drzew, krzewów, kwiatów, powstające przede wszystkim w celach ozdobnych i użytkowych. Zasada rozplanowania dotyczy dyspozycji przestrzennej całości ogrodu oraz jego elementów². W karcie florenckiej jako części składowe budowy ogrodu wymieniono: planistyczną kanwę kompozycji, tworzywo roślinne, objętość (ilość) roślinności, uformowanie mas roślinności, konstrukcje (budowlano-inżynierską) i elementy dekoracyjne³. Zieleń przybierała różne formy i funkcje, towarzysząc arteriom komunikacyjnym i przestrzeniom urbanistycznym. Rozważać można jej występowanie również pod względem dostępności. Podział na publiczne, półpubliczne i prywatne, występujące w różnych ramach czasowych, miał znaczenie dla sposobu komponowania i kształtu obiektów. Artykuł ma na celu przekrojowe przedstawienie występowania zieleni, w tym ogrodów, w strukturach urbanistycznych miast do XVIII w., stanowiąc zapowiedź kolejnych szczegółowych tematów zebranych w tej pozycji. Pisząc o zieleni, warto pochylić się nad analizą czynników urbanistycznych wpływających na sposób kształtowania samych miast. Podawane przez Tołwińskiego wskazówki ukazują, jak ważne były czynniki tzw. warunków przyrodzonych, gospodarczych i społecznych, komunikacyjnych, obronnych oraz społecznych i prawnych⁴. W jakiej mierze od nich zależał sposób pojawiania się zieleni w strukturze miast, w różnej skali, o odrębnym znaczeniu, co przekładało się na jej wpływ związany z jakością życia ludzi w miastach.

¹ A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006, s. 91.

² M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 165.

³ W wolnym tłumaczeniu Anny Miłkowskiej, z języka włoskiego, wg tekstu publikowanego [w:] M.A. Giusti, *Restauro dei giardini. Teorie i storia*, Perugia 2004, s. 217 nn.

⁴ T. Tołwiński, *Urbanistyka. Zieleń w urbanistyce*, t. III, Warszawa 1963, s. 49.

2. KULTURY STAROŻYTNE

Rozważania dotyczące pojawiania się zieleni w miastach starożytnych rozpoczynając należałoby od przedstawienia wiedzy na temat kompozycji układów urbanistycznych. W kulturach Mezopotamii i Egiptu zwarta zabudowa posiadała regularne podziały na dzielnice związane z rezydencją i te, w których zamieszkiwał patrycjat. Rozwiązania zieleni łączono z bogatym programem poszczególnych elementów kompozycji. Występowały tam winnice, często oddzielone od zabudowy miejskiej murami, zawarte w geometrycznym układzie. Szczególnie znaczenie miały obiekty świątynne, do których prowadziły z miast zielone aleje⁵. Ogrody rezydencjonalne od czasów Mezopotamii i Egiptu pojawiały się w wewnętrznych dziedzińcach domów możnych. Zieleń towarzyszyła również świątyniom i budowlom grobowym w postaci gajów oraz prawdopodobnie pełniąc funkcje użytkowe jako niewielkie ogrody przydomowe. W starożytnym Egipcie, oprócz wspomnianych założeń rezydencjonalnych i pałacowych, zakładano na terenach otwartych parki publiczne i miejskie gaje bambusowe.

Przykładem legendarnego założenia z terenów Mezopotamii są ogrody w Babilonie, zlokalizowane przy rzece Eufrat, nieopodal podwójnych murów, po północno-wschodniej stronie miasta. Górzący nad zabudową, położony na czterech tarasach, posiadał znakomicie rozwiązany system nawadniający. Z najwyższej platformy tarasu rozpościerał się widok na Eufrat i gaje palmowe porastające wzdłuż rzeki. Dodatkowo lokalizacja pozwalała korzystać ze świeżych, chłodnych wiatrów wiejących z północnego zachodu⁶. Utrzymanie zieleni w trudnych warunkach klimatycznych wymagało dużych nakładów, a ich występowanie ograniczone było do siedzib najzamożniejszych. Były to ogrody ozdobne, ściśle związane z rezydencjami i pieczołowicie pielęgnowane. O innych strukturach zieleni występujących w miastach Mezopotamii niewiele wiadomo.

W starożytnej Grecji i Rzymie zieleń pełniła znaczącą rolę w układach urbanistycznych, o cechach zarówno użytkowych, jak i symbolicznych (sakralnych) oraz ozdobnych, towarzysząc miejscom publicznym. W kulturach starożytnej Grecji występowały gaje o charakterze *sacrum*, posiadające układ swobodny, ogrody publiczne (występujące od okresu hellenistycznego) oraz akademie i przydomowe ogrody prywatne w formie perystylu, w których uprawiano warzywa i rośliny ozdobne. Rozbudowa tak ukształtowanego ogrodu otoczonego zabudową występowała w kolejnych wiekach, stając się wzorem, ulegającym przeobrażeniom jako sekwencja wewnątrz w postaci atrium i kilku nawet perystylów o rozbudowanej formie⁷. W greckim *polis* zieleń wpisywano w układ urbanistyczny. Święte gaje otaczały panteony, gimnazjony z palestrami przeznaczonymi do odpoczynku, akademie – przybierały charakter miejsc publicznych⁸. Regularna siatka osadnicza miast otoczona była terenami uprawnymi

⁵ Aleja Sfinksów prowadząca z miasta do świątyni, [za:] M. Siewniak, A. Miłkowska, *op. cit.*, s. 14-17.

⁶ Prawdopodobnie ogrody te założone były na prostokątnym rzucie o wymiarach 30 x 42 m, [za:] W. Ostrowski, *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Warszawa 2001, s. 204-205, 256. Próby badawcze, polegające na odtworzeniu wyglądu legendarnego Babilonu, ukazują miasto z zigguratem otoczonym murami, regularną siatką zabudowy z pałacem oraz już poza murami miasta licznymi obiektami mieszkalnymi wokół, [za:] *Rendering of the Hanging Gardens of Babylon* (<http://timerime.com/en/event/18006/Hanging+Gardens+of+Babylon/> – dostęp: 08.2012).

⁷ <http://artfolie.wordpress.com/tag/kanon-dziel-sztuki/> – dostęp: 08.2012.

⁸ W Atenach już w V w. p.n.e. obsadzono agorę platanami. Dalekie panoramy podziwiać można było z Panejonu w Aleksandrii przy parkach królewskich, [za:] W. Ostrowski, *op. cit.*, s. 205 nn.

przy budynkach gospodarczych (tzw. *chora*). Występowało tu zespolenie rolniczego zaplecza z tkanką urbanistyczną miast (*Metapontion*)⁹. Takie rozwiązanie, oparte na utylitarystyce, umożliwiało mieszkańcom stały kontakt z przyrodą znajdująca się w bliskim sąsiedztwie.

W starożytnym Rzymie centrum otaczał pierścień rozbudowanej zieleni towarzyszącej rezydencjom¹⁰. Zakładano tu liczne rozwinięte formy zielonych struktur, począwszy od gajów o charakterze *sacrum*, ogrodów publicznych, rezydencjonalnych, perystylów, ogólnodostępnych *prato*, stanowiących urozmaicenie struktury zabudowy. Na Polu Marsowym oprócz zieleńców znajdowało się *prato* Flaminia z basenem do naumachii. Obszerne ogrody lokalizowano przy siedzibach możnych, przy *villach urbana*, niektóre zaś, przekazywane do użytku publicznego, towarzyszyły teatrom bądź termom. Portyki, będące przykładem ogrodów publicznych (*Portyk Liwii*), przeznaczone były również do wypoczynku. Obszerne zamknięte wnętrza z basenami obsadzano roślinnością ozdobną i drzewami.

3. KULTURY ŚREDNIOWIECZNE

W miastach średniowiecznych, opartych na zasadach: *intergritas*, *proportio*, *claritas*, zieleń ograniczona była do form raczej zwartych wewnątrz zabudowy w postaci ogrodów klasztornych, zamkowych oraz otwartych, znajdujących się pod murami w postaci rozległych *prato*. Pełniły one okazjonalnie funkcje handlowe, rekreacyjne oraz reprezentacyjne. Duże łąki przeznaczone były dla mieszkańców miasta. We Florencji pierwsze informacje o istnieniu tak użytkowanego terenu odnotowano w 1290 r., w Sienie zaś w 1309 r. W późniejszych wiekach ta forma zieleni powstawała zarówno w Wiedniu, jak i w Madrycie, nosząc nazwy odpowiednio *Prateru* i *Prado*¹¹. O krakowskim *prato* wspomina Jankowski, datując jego powstanie na XIII w. Od XIV w. tereny te stanowiły własność miasta, służąc między innymi do wypasu bydła¹². W średniowieczu nasadzenia z drzew podkreślały komunikację między rynkiem miejskim a kościołem oraz występowały wzdłuż ważnych dróg dojazdowych do centrum.

Niewielkie użytkowe ogrody przydomowe towarzyszyły zabudowie lokalizowanej w sąsiedztwie rzek lub na stokach – na trudnych terenach niezdatnych do budownictwa. Uprawiano tam warzywa i owoce (*Mediolan*, *Paryż*).

Bywało, iż funkcję publicznej zielonej przestrzeni miejskiej pełniły tereny cmentarzy otaczające parafialne kościoły, między innymi przy nekropolii Kościoła Mariackiego w Krakowie, dodatkowo przeznaczanym również do handlu.

Do miast średniowiecznych sprowadzano zakony niosące rozwój kultury i sztuki. W Europie jednymi z pierwszych byli franciszkanie i dominikanie, osiedlający się w centrach. Dyspozycja przestrzenna opierała się na powstawaniu świątyni, zabudowań klasztornych, wirydarza i ogrodów otaczanych murami. Przyczyny zakładania zieleni związane były z funkcją użytkową (powstawały tam sady, warzywniki i winnice; w zasadniczym obrysie zachowane do dnia dzisiejszego¹³).

⁹ A. Böhm, *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji*, Kraków 2006, s. 19.

¹⁰ Wg L. Homo, [za:] W. Ostrowski, *op. cit.*, s. 286.

¹¹ Na terenie Anglii osady posiadały tzw. *commons* – tereny gminne przeznaczone dla społeczności lokalnej, [za:] A. Zachariasz, *op. cit.*, s. 28.

¹² J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, t. 1, Kraków, s. 394.

¹³ K. Hodor, *Ogrody klasztorne i ich rola w kształtowaniu tkanki urbanistycznej miasta Krakowa*, s. 57-64.

II. 1. Średniowieczne San Gimignano z winnicami wokół (foto K. Hodor)

III. 1. Medieval San Gimignano with surrounding vineyards (photo by K. Hodor)

Inną grupą ogrodów w średniowiecznych miastach była zieleń towarzysząca rezydencjom. Główna zasada kształtowania ogrodów zamkowych opierała się na kompozycjach otoczonych murami, o regularnych kwaterowych podziałach, pozostających w izolacji z otaczającym je światem. Znakomite przykłady ogrodów władców, oparte na ścisłym związku z przyrodą, znajdowały się w Kolonii, mieście o starożytnym rodowodzie. Zamknięte w bezpieczne mury, o układzie geometrycznym, powiązane z licznymi obiektami klasztornymi, poza umocnieniami posiadały zwierzyńce (Kolonii, Akwizgran)¹⁴.

4. KULTURY NOWOŻYTNE

W miastach renesansowych ważne były nowe zasady kompozycji urbanistycznej, harmonijnej, uwarunkowanej na budowaniu przestrzeni przez architekturę. Tam zieleń stanowiła rozwiązania ograniczone, związane z odpowiednią funkcją. W zespołach o średniowiecznym rodowodzie zagęszczenie zabudowy utrudniało tworzenie nowych terenów opartych na roślinności, prowadząc do zredukowania już istniejących ogrodów. Powstawanie nowych ośrodków, dzielnic lub rozbudowanych przedmieść pozwalało na zakładanie placów, zabudowy willowej, zespołów klasztornych, rezydencji z towarzyszącymi im ogrodami. Trwała rozbudowa i wznoszenie kolejnych siedzib zgromadzeń zakonnych, zarówno w centrach miast, jak i na obrzeżach, które pełniły rolę swoistego katalizatora dla rozwoju przedmieść. Zamknięte ogrody rezydencjonalne posiadały coraz bardziej rozbudowane programy, królewskie, książęce, biskupie, stając się miejscem rozrywki elit. Posiadały wielowiętrzone układy kompozycyjne, tarasowe, z elementami architektonicznymi i powiazaniami widokowymi, zespolone z otaczającymi krajobrazami.

¹⁴ Istnienie zwierzyńca w Kolonii potwierdzają opisy sprzed roku 1000, [za:] W. Ostrowski, *op. cit.*, s. 208, 334 n.

Znany XVI-wieczny szwajcarski botanik, Conrad Gesner, przytaczał podział księżących ogrodów na domowe (warzywno-owocowy), ziołowe (przeznaczone do uprawy roślin stosowanych w medycynie), zwane „rozmaitymi” lub „oryginalnymi”¹⁵. Królewskie ogrody mogły przybierać formy rozbudowane lub dość skromne. Takie niewielkie rozwiązanie, powstałe w XVI w., znajdowało się na wzgórzu wawelskim w Krakowie. Założony po wschodniej stronie ozdobno-użytkowy ogród posiadał znakomitą ekspozycję widokową z towarzyszącymi mu, porastającymi stok wzgórza, sadami

II. 2a. Ogród na Ostrowie Tumskim przy kościele św. Piotra i Pawła¹⁶ (foto K. Hodor)

III. 2a. Garden at the Cathedral Island by the Church of St. Peter and Paul (photo by K. Hodor)

II. 2b. Widok na Florencję z ogrodami Boboli na południowym stoku (foto K. Hodor)

III. 2b. View of Florence with Boboli gardens on the southern slope (photo by K. Hodor)

¹⁵ Conrad Gesner (1516-1565), szwajcarski botanik.

¹⁶ M. Małachowicz, *Historyczne ogrody Ostrowa Tumskiego*, [w:] *Ogrody przyświątynne i klasztorne. Rekonstrukcja, rewaloryzacja, piękno*, materiały z seminarium, Wrocław 2003, s. 20-24.

i winnicami. Innym przykładem są bogato wyposażone ogrody we Wrocławiu na Ostrowie Tumskim, które lokalizowano zwrócone w stronę rzeki przy rezydencjach diecezjalnych (il. 2a). Renesansowy układ kompozycji miast wprowadzał zgodnie z wzorcami toskańskimi rozbudowane założenia ogrodowe przy willach podmiejskich. W centrach zieleni występowała w ograniczonym stopniu, towarzysząc rezydencjom. Charakteryzowała się formami geometrycznymi z rozległymi widokami. Należący do Medyceuszy florencki ogród przy Pałacu Pittich był modelowym przykładem odmiany rozwiązania zieleni o rozbudowanym układzie (il. 2b).

Ogrody rezydencjonalne przyjmowały różną skalę i typologię. W Wenecji, mieście o średniowiecznych korzeniach, położonym na lagunie, struktura urbanistyczna ukształtowała się w XIII-XVI w. wraz z licznymi towarzyszącymi reprezentacyjnymi obiektami. Pomimo niesprzyjających warunków, ogrody – choć niewielkie – towarzyszyły rezydencjom. Charakteryzowały się znakomitą kompozycją, opartą o wielokulturowe wpływy¹⁷. Również w Genui zieleni zespalano z zabudową, zajmującą niewielkie tereny, a tarasowa kompozycja budziła zachwyt wśród współczesnych. Wzdłuż Strada Nuova (ulicy założonej w latach 1550-1575) przy pałacach miejskich piętrzącą się roślinność poprowadzono zboczami Montalbano¹⁸. Powstające od około XVII w. krakowskie rozwiązania ogrodów rezydencjonalnych, towarzyszących willom i pałacom patrycjuszy miejskich, lokalizowano w ścisłym centrum i wokół murów. Mniejsze, zwane według Bogdanowskiego „zieleńcami”, „wirydarzem”, „przedogródkiem”, zakładano w zespołach śródblokowych przy kamienicach wewnątrz obrysu starego miasta.

W renesansie powstawały również ogrody botaniczne, wprowadzające nową funkcję. Były to obszary przeznaczone do upraw roślin introdukowanych, przyczyniając się do rozwoju nauk przyrodniczych, tak ważnych w rozkwicie tej i następnych epok. Wymienić można przykłady z Italii, z Padwy z 1543 r., Florencji z 1545 r., Messyny z 1678 r., Urbino z 1682 r. W Niemczech powstawały ogrody botaniczne: w Erfurcie w 1525 r., Heidelbergu (uniwersytecki) w 1593 r., Jenie w 1640 r., Berlinie w 1679 r., oraz w holenderskim Leyden w 1597 r. z terenami do uprawy ziół, wspomagając rozwój nauk medycznych¹⁹.

W epoce baroku pojawiły się nowe rozwiązania konstruowania miast zespołowych z roślinnością. Podporządkowując kompozycję idei podkreślania majestatu władzy, wprowadzano bogatą w formie strukturę zabudowy poszczególnych dzieł architektonicznych budujących wnętrza urbanistyczne oraz monumentalną komunikację. Wymieniając główne rodzaje ogrodów występujących w miastach tego okresu, wskazać należy ogrody publiczne, w tym ogrody botaniczne, place miejskie, przybierające charakter kompozycji ogrodowej, ogrody prywatne, udostępniane publiczności, oraz prekomponowywane lub nowo powstałe ogrody klasztorne.

W szerokich arteriach komunikacyjnych, przeznaczonych odpowiednio, zgodnie z hierarchizacją, dla ruchu kołowego lub pieszego, oraz na publicznych placach wprowadzano nasadzenia roślinne. Prekursorem rozwiązaniem o regularnym rozplanowaniu wzbogaconym zielenią był Plac Royale²⁰.

¹⁷ T. Tołwiński, *Urbanistyka. Zieleni w urbanistyce*, t. III, Warszawa 1963, s. 105.

¹⁸ W. Ostrowski, *op. cit.*, s. 210.

¹⁹ http://www.gardensvisit.com/history_theory/library_online_ebooks/ml_gothein_history_garden_art_design/german_renaissance_erasmus – dostęp: 01.2013; por. A. Miłkowska, K. Łakomy, K. Hodor, *Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego*, cz. II: *Od manieryzmu do końca XIX wieku*, Kraków 2013 (w druku).

²⁰ Początkowo XVII-wieczne place posiadały układ prostokątny, były otoczone arkadami w parterach i pozbawione zieleni, którą powoli wprowadzano.

Ogrody władców występowały we wszystkich epokach, począwszy od starożytności, a największy ich rozkwit wystąpił w baroku, będąc wzorem dla innych skromniejszych założeń. Krajobrazowo-urbanistyczna kompozycja zdominowała układy niektórych miast (Białystok).

II. 3. Pałac Borchów, XVIII w., ul Miodowa, Warszawa (foto K. Hodor)

III. 3. The palace of Borchów, XVII c., Miodowa street in Warsaw (photo by K. Hodor)

W Warszawie wznoszono pałace magnackie, rozplanowane nieregularnie, z paradnymi dziedzińcami wjazdowymi oraz ogrodami w głębi działek (il. 3)²¹. Za czasów króla Stanisława Augusta założono Ogród Saski, otwarty dla społeczeństwa w 1727 r.

Przykładem barokowego ujęcia struktury urbanistycznej, powiązanej z kalwaryjskimi zespołami, może być miasto Wejherowo. Prawa miejskie otrzymało od króla Jana Kazimierza w 1650 r. Koncepcja urbanistyczna, z zabudowaniami kościołów, rynkiem i ulicami, dopełniona została o kompleks kalwarii, zespolony z naturalną zielenią porastającą morenowe wzgórze. Powiązanie miasta z kompozycją powstałą na kanwie symbolicznej Jerozolimy w niewielkim zespole urbanistycznym zostało zachowane do dnia dzisiejszego, z ekspozycją historycznych dominant.

Opisane tu pojedyncze przykłady nie oddają złożoności zagadnienia, przetłomaczonego dla rozwiązań nowożytniej urbanistyki, a są jedynie próbą szkicowego ujęcia tematu.

5. PODSUMOWANIE

Zmiany zachodzące w miastach nowożytnych prowadziły do nowego podejścia w kształtowaniu zieleni, wykorzystującym zastane elementy historycznej architektury, ekspozycję widokową oraz w szczególności sposób kompozycję podkreślającą elementy

²¹ Por. plan Warszawy Tirregaille'a (1762).

naturalne miejsca. Rozwój i kształtowanie ogrodów w miastach w ostatnich stuleciach ulegał wzmożonej i świadomej kreacji. Częstokroć koncepcje związane ideą miast ogrodów, z zielonymi przestrzeniami publicznymi, oparte na równoległym projektowaniu tkanki miejskiej i zieleni, zmierzały do polepszania jakości życia w mieście.

Przedstawione przykłady zieleni ukazują sposób ewolucji, rozprzestrzeniania i kreowania tych przestrzeni. Kluczowe stawały się przemiany tych struktur, powstających z przyczyn użytkowych, ale również w celu podniesienia prestiżu, ozdobieniu miast, spełniając zadania *utilitas* i *firmitas*. Kolejny artykuł dopełni przekrojowej prezentacji odmian zieleni występującej w miastach od XVIII w.

Do dnia dzisiejszego trwają poszukiwania harmonijnych relacji struktur urbanistycznych i przyrody. Prowadzone obecnie analizy pokazują powolną redukcję zielonych przestrzeni, co może niekorzystnie wpłynąć na jakość życia mieszkańców²². Jak pokazuje raport powstały w 2012 r., rokrocznie zmniejsza się ilość przestrzeni zielonych. Podążając w kierunku zrozumienia ich, docenienia i ochrony, ważnym działaniem jest pochylenie się nad badaniami dotyczącymi tych zagadnień.

LITERATURA

- BÖHM A., *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji*, Kraków 2006.
- GOTHEIN'S M.-L., *History of garden art* (http://www.gardenvisit.com/history_theory/library_online_ebooks/ml_gothein_history_garden_art_design/chapter_vi – dostęp: 30.12.12).
- MAJDECKI L., *Historia ogrodów*, t. 1, Warszawa 2007.
- MAŁACHOWICZ M., *Historyczne ogrody Ostrowa Tumskiego*, [w:] *Ogrody przyświątynne i klasztorne. Rekonstrukcja, rewaloryzacja, piękno*, materiały z seminarium, Wrocław 2003.
- MITKOWSKA A., ŁAKOMY K., HODOR K., *Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego*, cz. II: *Od manieryzmu do końca XIX wieku*, Kraków 2012.
- OSTROWSKI W., *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Warszawa 2001.
- Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant z Plantami i Wawelem*, (red.) J. Bogdanowski, Warszawa 1997.
- SIEWNIAK M., MITKOWSKA A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998.
- STĘPNIEWSKA B., *Ogrody Krakowa*, Kraków 1977.
- STĘPNIEWSKA B., *Ogrody Krakowa w okresie średniowiecza i renesansu*, „Rocznik Krakowski” T. 44 (1973), Kraków 1973, 21-37.
- TOŁWIŃSKI T., *Urbanistyka. Zieleni w urbanistyce*, t. III, Warszawa 1963.
- ZACHARIASZ A., *Zieleni jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006.
<http://www.english-heritage.org.uk> (dostęp: 20.07.2012).

²² *Global garden report 2012. A closer look at urban green spaces around the globe.*